

I. I. Maslikova, Dr Hab., Associate Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
60, Volodymyrska Street, Kyiv, 01033, Ukraine

THE SPHERE OF CULTURE IN THE PROCESSES OF NATION-BUILDING AND THE CONSOLIDATION OF CITIZENS: THE EXPERIENCE OF THE CULTURAL POLICY IN FRANCE AND GERMANY

The article examines the positive and negative experience of the consolidation of French and German citizens in process of nation-building by means of culture. The research deals with: practice of collecting masterpieces that influenced the development of public museums and the ability to defend national interests; the practice of consolidation of citizens around monuments of cultural figures; practices of confrontation between conservative intellectuals and modern artistic circles, which led to the fight against dissent, the destruction of books and the formation of the ideology of Nazism; practices of nazification of the education system, which revealed growing of the conflict between ideal virtues and the real behavior of participants in the educational process and politicians, and which subsequently legitimized absolute obedience to the leader; practices of collecting library collections, accompanied by theft of public libraries and private collections.

The positive consequences of the consolidation citizens with the help of cultural institutions are indicated: the institutionally formed sphere of culture allows citizens to experience national pride, to be aware of themselves as a part of an original and rich national culture, to form their national identity. Cultural institutions create a space, which creativity is encouraged, opportunity for public discussions about culture and society are provided; educational and scientific activities are carried out.

Recommendations on building a strategy for the cultural policy of Ukraine: the sphere of culture should be aimed at consolidating citizens; should expand the possibilities of various subjects of cultural activity and minimize the negative influences of the state; should expand access to quality education that fosters a culture of critical and creative thinking; should expand opportunities for international cooperation in educational and cultural projects based on the values of rights and freedom of individuals, mutual understanding and mutual respect of representatives of different cultures.

Key words: the sphere of culture, cultural policy, the processes of nation-building, consolidation of citizens, cultural institutions.

И. И. Масликова, д-р филос. наук, доц.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
ул. Владимирская, 60, г. Киев, 01033, Украина

СФЕРА КУЛЬТУРЫ В ПРОЦЕССАХ СТАНОВЛЕНИЯ НАЦИЙ И КОНСОЛИДАЦИИ ГРАЖДАН: ОПЫТ КУЛЬТУРНОЙ ПОЛИТИКИ ФРАНЦИИ И ГЕРМАНИИ

Исследован положительный и отрицательный опыт консолидации граждан Франции и Германии в процессах становления наций средствами культуры. Рассмотрены практики сбора произведений искусства, повлиявшие на развитие публичных музеев и способность отстаивать национальные интересы; практики объединения граждан вокруг увековеченных в памятниках деятелей культуры; практики противостояния консервативных интеллектуалов и новых художественных кругов, которые привели к борьбе с инакомыслием, уничтожению книг и формированию идеологии нацизма; практики нацификации системы образования, обнаружившие обострение конфликта между идеальными добродетелями и реальным поведением участников образовательного процесса и политиков, а впоследствии легитимизовавшие абсолютную покорность лидеру; практики комплекции библиотечных фондов, сопровождавшиеся хищением публичных библиотек и частных коллекций. Указаны положительные последствия объединения граждан с помощью культурных институтов и выявлены негативные эффекты консолидации граждан в современной культурной ситуации. Даны рекомендации по выстраиванию стратегии культурной политики Украины.

Ключевые слова: сфера культуры, культурная политика, процессы становления нации, консолидация граждан, культурные институты.

УДК 008 (39+130.2)

О. Ю. Павлова, д-р филос. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, Україна
invinover19@gmail.com

ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ ПОЛІВ КУЛЬТУРНОЇ ТА ВІЗУАЛЬНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ В ЛОГІЦІ КРИЗИ ТЕКСТОЦЕНТРИЧНИХ МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРИ

Присвячено вивченню актуальності антропологічних питань початку ХХ ст. та соціокультурних умов виникнення корпусу антропологічних наук. Досліджено специфіку предмета та метода антропології загалом як науки, що зорієнтована на систематизацію емпіричного матеріалу. У цьому контексті проаналізовано логіку формування культурної/соціальної антропології та її інструментального інтересу до візуальної продукції технічних медіа. Накопичення емпіричного матеріалу в польових дослідженнях антропологів дозволяло значно розширити предметну сферу й оптику антропологічної науки та поступово вийти візуальній антропології за межі тієї інструментальної функції, що була передбачена для неї на початку. Між тим текстоцентричний розгляд етнографічного матеріалу приводив до переведення культури корінних народів у коди західної цивілізації, а отже, до її редуції. Накопичення відеопродукції етнографією дозволило не лише зберегти зникаючу аутентичну культуру, але й напрацювати методи систематизації візуального матеріалу, усвідомити роль візуальної антропології як автономної дисципліни поля гуманітарних наук, а також виявити непрозорість дискурсоцентричних методів дослідження культури.

Ключові слова: антропологія, культурна антропологія, візуальна антропологія, текстоцентризм, текстоцентричний розгляд етнографії, дискурсоцентричні методи дослідження культури.

Постановка проблеми. А. Купер у "Міжнародній енциклопедії антропології" відносить до антропології як сфери академічного знання чотири поля: культурну (американський варіант) та/або соціальну (британський) антропологію, біологічну антропологію, доісторичну археологію та лінгвістику [9]. Вони були започатковані наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. в різних країнах (як свідчить відмінність походження між культурною та соціальною антропологією). Незважаючи на те, що згодом зазначені дисципліни отримали різні стратегії проблематизації та інституалізації, вони мали спільні вихідні

інтенції, що досі об'єднують достатньо різні галузі знання. До таких інтенцій належать:

- В індустріальну добу великий рівень спеціалізації та диференціації видів людської діяльності та культурних практик із новою силою актуалізував кантівське запитання про те, ким власне є людина взагалі. Зазначений ракурс дослідження також став вихідним у полі "філософської антропології" в Німеччині (М. Шелер, Г. Плеснер, А. Гелен й ін.), яка через дискурс філософських наук намагалася сформулювати базові феномени людського буття.

• На протипагу кризи становища людини в індустріальному суспільстві, що стала гостро відчутною перед Першою світовою війною, потала очевидною цілісність життя "первісної людини" з його привабливою відсутністю складно диференційованих форм. Саме представник доцивілізаційних культур (чи то архаїчних епох, чи сучасний абориген) розумівся як людина взагалі, яка не розтягнута на уламки буття та не розколота множинністю соціальних ролей, що мусить виконувати. Така опозиція людини цивілізації "шляхетному дикуну" мала просвітницьке коріння в роботах Ж.-Ж. Руссо. Проте водночас інтерес до світу "примітивних" культур мав прикладний, управлінський сенс для держав із колоніальними амбіціями.

• Незважаючи на принципово різні підходи і навіть розуміння предмета дослідження, спільним корінням цих антропологічних полів було те, що вчення про людину має містити емпіричну складову. На протипагу вивченню лише текстів, з яким ототожнювалася попередньо гуманітарна наука. Навіть лінгвістика, яка начебто була "прикутою" насамперед до письмових текстів, у логіці семіотичного трикутника почала формулювати специфіку "матерії мови". А отже, кожна із зазначених наук отримала свій спосіб утілення "матеріальних засад комунікації" (Г. Гумбрехт) для оформлення власного наукового підходу у спільному протиставленні спекулятивному стилю міркування попереднього гуманітарного знання (у межах якого філософська антропологія і залишилася). Власне поєднання теоретичної й емпіричної (навіть експериментальної) складової стало основою новоевропейської програми наукових досліджень, на відміну, наприклад, від античного стилю науки. Виникнення полів антропологічних дисциплін свідчило про те, що науки про людину почали вписуватися в новоевропейський ідеал науки, який попередньо був сформований переважно для природознавства. Проте водночас і підірвали ці начебто самоочевидні дисциплінарні межі. Розмежування наук про природу та культуру почалося із жалю про неможливість генералізуючого методу, а призвели до розуміння тотальної соціокультурної обумовленості самого природознавства.

Загалом визначення предметного поля дисципліни через спосіб її вивчення взагалі (предмет і метод, зокрема методи роботи з емпіричним матеріалом і способи його узгодження з теоретичними концептами) є досі базовим для розуміння будь-якої науки. Емпіричні складові позитивістської інтенції всіх субдисциплін антропології формуються для таких полів, як біологічна антропологія, доісторична археологія та лінгвістика, а згодом і для соціології. Саме акцент на абсолютизації емпіричного матеріалу (як-от параметри тіла людини, археологічні рештки матеріальної культури чи навіть "матерія" мови, яка стала очевидною в логіці лінгвістичного повороту ХХ ст.) є підставою визначення специфіки наукового підходу. У контексті зазначеної інтенції виникає і спеціалізація культурної антропології (будемо тут так називати предметну сферу поза її поділом на американське та британське джерело походження). Базовими роботами в цьому контексті є роботи таких класиків, як Ф. Боас, Б. Маліновський, М. Мід, А. Редкліфф-Браун. Однак винахід емпіричної бази для сфери культурних досліджень, а отже, розуміння специфіки її наукового підходу та навіть предметної сфери потребує окремого висвітлення, особливо в логіці розуміння дискурсоцентричних і навіть текстоцентричних методологій дослідження культури.

Аналіз досліджень і публікацій. Зазначений ракурс дослідження передбачає узагальнення досвіду рефлексії таких авторів, як П. Еппс, Ентоні К. Вебстер,

Е. Вудбері, а також Б. Фарнелл та Л. Грем. Викриття письма в історії Заходу як засобу легітимації західної культури здійснено в роботі французького антрополога М. де Серто "Історія як письмо" ("L'Écriture de l'Histoire").

Метою статті є вивчення співвідношення полів культурної та візуальної антропології в контексті критики оптики текстоцентризму.

Виклад основного матеріалу дослідження

Емпіричний вимір сфери культурної антропології. Європейці, особливо французи й англійці, а також німці з ХVІІІ ст. почали виявляти інтерес не лише до форм високої культури Європи, а й також до власної народної культури (переважно у формі фольклору). Сучасний британський дослідник ранньомодерної культури П. Берк звертається в цьому контексті до терміна "народна культура ранньомодерної Європи", яку він також ототожнює з доіндустріальною Європою. Цей учений навіть називає кінець ХVІІІ – початок ХІХ ст. добою "відкриття народу" [4, р. 3] (discovery of the people) народознавством, оскільки саме в цей час різко зростає інтерес інтелектуалів до "народного". Формування національних держав з їхнім ширшим спектром громадської активності (зокрема ще необхідність масової армії та запасної армії пролетаріату, як пояснював З. Бауман), без чого неможливо було функціонування індустріального суспільства, обумовлює реабілітацію не лише "низьких жанрів" (А. Фелібьєн), але й народної творчості загалом. Відбувається винайдення традицій, які "здаються або претендують бути давніми" [2, с. 12], з їхньою обов'язковою вимогою оформлення на рівні матеріальної культури.

До колекцій артефактів у той час ще не було наукових вимог систематизації. Вони мали більш приватний інтерес різноманітності й екзотичності, їх називали зазвичай "Wunderkammern" (кабінети чудес) (Дж. Елкінс). Інтерес до матеріальної культури неєвропейських народів виникає також на рівні приватних колекцій колонізаторів. У поле розширеної уваги до культурних феноменів також потрапляли артефакти індійського, китайського, японського, єгипетського та близькосхідного мистецтва й релігії. Поступово, переважно завдяки зусиллям представників теорії локальних цивілізацій (О. Шпенглер, А. Тойнбі та ін.), не лише європейському, але й іншим культурним утворенням було надано статус цивілізацій. Екзотичні речі з інших країн стають рішеннями у нових стилях дизайну (Т. Чіппендейл), художньому авангарді (П. Пікассо), стрижнями жанрових ходів детективів (А. Конан-Дойл).

Спроби систематизації всього множинного емпіричного матеріалу визначили європейську старовину (Давній Ізраїль, Греція та Рим), спадкоємність якої була загальноновизнаною та легітимованою християнською традицією. Ці утворення, окрім власне західноєвропейських, й увійшли до цивілізаційного канону у ХVІІІ–ХІХ ст. Його розквіту передувала епоха, що була позначена Дж. Лаббокком терміном "передісторія" в роботі 1865 р. "Доісторичні часи" (Prehistoric Times). Зазначена праця описувала історію доримської Британії та мала підтвердження археологічними знахідками.

Поступово визнання доцивілізаційного стану європейських народів, а також практичний інтерес до управління корінним населенням колоній спричинюють цікавість до так званих первісних культур. Виникають наукові товариства, що присвячені етнології та антропології. Із середини ХІХ ст. етнографічні відділи стають необхідним атрибутом музеїв природної історії кожної "великої імперії". На відміну від попереднього покоління кабінетних учених (Й. Бахофен, Дж. Фрейзер та ін.), які вивчали переважно тексти, цілий ряд етнографів фор-

уються на засадах упорядкування музейних експозицій: Х. Томсен (Національний музей Данії), Е. Тайлор (Етнографічний музей Оксфордського університету) й ін. 1978 р. Конгрес США засновує Бюро етнології (надалі Бюро американської етнології). Це була одна з перших форм інституалізованого наукового інтересу до колекціонування культурної спадщини корінних народів, на базі якої потім оформлюється Смітсонівський інститут у Вашингтоні (Smithsonian Institution in Washington) [12], що запроваджує першу програму власне систематичних наукових досліджень. Останню формують на засадах еволюціоністської концепції Л. Моргана та за його керівництва.

Термін "етнос" до XIX ст. використовували для позначення язичницьких народів (тобто тих, що не знали християнської консолідації). Ця традиція бере початок із грецького перекладу Старого Заповіту, де терміном "етнос" стали перекладати єврейське слово "гої", тобто неєвреї. До цього елліністичного звуження термін "етнос" міг використовуватися у ширшому значенні об'єднання будь-яких людей і навіть тварин. Аналогічна вражаюча колізія відбувалася і зі змістом поняття "нація". Англійська традиція слововживання закріпила за терміном "етнос" конотації "іноземний", "варварський" і "язичницький" у порівняльному значенні до термінів "народ" та "народний", "цивілізований".

У XIX ст. цей сенс терміна "етнос" пом'якшується у значенні "різноманітних культурних груп" у прив'язуванні до вихідної спільності їхніх мови, території, культури. Це не могло статися без впливу німецької традиції, запропонованої Й. Гердером, щодо аплікації терміна "культури" у множині. Множинність культур певним чином покликана була відрізнитися не лише від єдності цивілізації (з євроцентристським і навіть французьким забарвленням), але і від множинності біологічних видів людини, значення якої закріпилося за терміном "раса". Останнє "ганебне слово" [1, с. 252] Й. Гердера відмовлявся вживати, підкреслює Г. Арендт. Адаже специфіка кожної з культур впливає зі своєрідності народу у його єдності з мовою та територією, але поза біологічними параметрами. До Й. Гердера навіть у німецькій мові слово "культура" вживали як синонім цивілізації. Під останньою насамперед мали на увазі стиль придворного життя французької абсолютної монархії, яку копіювали усі: від французького чиновництва та буржуазії (Ж.-Б. Мольєр) до німецьких придворних кіл (Н. Еліас, Р. Сеннет). Через Ф. Боаса німецька інтенція про множинність культур проти однолінійності "універсальних історій цивілізації" (Р. Вільямс) була привнесена в поле американської культурної антропології.

Загалом етнографія та етнологія як науки про вивчення такого типу спільностей (територіально та мовно споріднених, але поза їхнім державним статусом) імпліцитно зберігають конотацію протиставлення етносів цивілізованим/титовим націям (наприклад, конотацію екзотичності у словосполученні "етнічний ресторан"). Надалі виникнення термінів "культурна/соціальна антропологія" пом'якшує ті конотації, що зберігала етнографія. Антропологія як наука про людину як цілісну істоту стала більшою мірою корелювати зі значенням культурної антропології як науки про різноманітність культур. Т. Гривз, автор статті "Культурна антропологія" в "Словнику культурної та критичної теорії", визнає питання "чому представники різних груп поводять себе по-іншому" [8, р. 155] базовим для цієї дисципліни.

Зазначене запитання дозволяє вивчати не лише культури корінних народів, але й інших неінституалізованих спільнот сучасного суспільства. Залучення проблем дослідження культур селищ, міст, передмість, шкіл,

лікарень тощо значно розширило предметне поле культурної антропології та її методів, а також методики досліджень. Отже, культурна антропологія – це наука поля культурних досліджень, що має теоретичний та емпіричний вимір вивчення. Її предмет – культурні практики з низьким рівнем диференціації сфер (матеріального, соціального та духовного виробництва).

Самовизначення поля культурної антропології.

Культурна антропологія ще й досі лише набуває статусу академічної дисципліни як сфера певного інтересу науковців та адміністраторів. Для цього потрібні традиції роботи зі значним обсягом наукового матеріалу, досвід функціонування наукових інститутів, викладання дисциплін та спеціальностей. Усе це оформлюється лише у другій третині XX ст. Зокрема, відмежування від біологічної антропології та еволюціоністської програми пов'язане з ім'ям Ф. Боаса (перший професор антропології Колумбійського університету, м. Нью-Йорк), який, з одного боку, наполягав на необхідності розмежування раси та культури, а з іншого, еволюціоністській концепції єдності та лінійності культурного розвитку протиставляв дифузійнізм. Спрямування антропології в бік соціальних наук було здійснено А. Редкліфф-Брауном та Б. Маліновським, які запропонували вивчати організації корінних народів як соціальні інститути [3, р. 12]. А. Редкліфф-Браун визначає статус соціальної антропології як теоретичного узагальнення матеріалу, зібраного етнографією, зокрема в етнографічних фільмах. До того з достатньо недиференційованого інтересу зростали предметні поля і культурної, й візуальної антропології.

Культурна антропологія як вияв текстоцентризму та дискурсоцентризму західної науки. Сама "антропологія виникла як наука в словах" [11, р. 5] незалежно від національного варіанту оформлення (британського чи американського, який ще називали етнологією). Перші дослідники архаїчних культур були переважно дослідниками текстів (Дж. Фрейзер, Й. Бахофен). Це взагалі відповідало традиції гуманітарних наук, для яких матеріальною основою дослідження був текст. Це було настільки очевидно, що навіть не виникало уявлення, що може бути щось інше.

Оптика тексту (письмового слова) містила два фундаментальних фрейми: фонетичне письмо та технологію друкування, а отже, першу історичну форму технічного відтворення, які і були основою духовного виробництва Модерну. Насправді текстоцентризм мав своєю домінантою візуальні практики. Отже, тут базовою чуттєвою орієнтацією була активність людського ока. У тексті лінійна активність ока навіть ще більш автономна, ніж при розгляді фотографії, де технічні параметри зйомки – не менш активні учасники процесу формування образу, ніж ракурс погляду фотографа або глядача. За появи технології запису звука в кінематографі взагалі й етнографічних фільмах зокрема значення візуальної домінанти ще більше розмивається. Проте, оскільки текст (тобто друковане слово) тривалий час був єдиною практикою здійснення наукового знання, зміст знання та його спосіб оформлення, а також сприйняття не розрізнялися. Відповідно робота з текстом була єдиним способом наукового дослідження. Власне текстоцентризм і став основою дискурсоцентризму Модерну, адже масове споживання та навіть виробництво дискурсу (єдності висловлювань та ситуації, у якій їх здійснюють) відбувалося на засадах "матеріальної комунікації" друкованих текстів. Зокрема, становлення культурної антропології насамперед відбулося як корпус текстів тих учених, які стали авторитетами в цій галузі, а також завдяки освітнім і науковим інститутам, що виробляли та артикулювали ці тексти. Власне рефлексія над природою

інтертекстуальності стала однією із засад підриву монополії генералізуючих методів у науці взагалі та лінійності розуміння природи культури зокрема.

Навіть американський дослідник Ф. Боас після рецепції досвіду німецької науки (зокрема географічного детермінізму Р. Вірхова й А. Бастіана) виступив проти засилля універсалістських стратегій еволюціонізму (насамперед програми етнологічних досліджень Л. Морган) з позиції дифузійнізму. Він закріпив цей випад не лише зміною концептуальних засад, але й вимогою залучення статистичних методів та польових розвідок. Та навіть цей революціонер методології культурних досліджень розумів результати такої глобальної трансформації передусім як отримання записів оповідей туземців переважно в перекладі помічників (тобто знову текстів). Саме текстово оформлений опитувальник, що був ним створений, став головним інструментом американських польових етнологів на початку ХХ ст. І хоча послідовники Ф. Боаса пишалися своїми "суворими методами дослідження" [цит. за 12], вони змушені були покладатися на перекладачів, чіє свавілля у перекладі ще раз викривляло автентичність отриманих даних.

Незабаром такий підхід до досліджень зазнав значної критики. Тим паче, що реальні практики тубільців уже і на той час багато в чому були запозиченням у європейців, а тому доводилося покладатися на оповіді про попередні традиції. Загалом підхід Ф. Боаса залишається в межах текстоцентричного розгляду етнології ("text-centered view of ethnology" [5]) та "дискурсоцентричних" [6, р. 391] методів досліджень культури.

Компенсаторна та зберігаюча функція візуальної антропології. Важливим кроком у подоланні такої текстоцентричної орієнтації польових досліджень, зокрема боасіанців, стала вимога відомого антрополога Б. Маліновського, який намагався скоротити культурний розрив участю дослідника у житті спільноти тубільців (метод залученого спостереження) та вивченням їхньої мови. Така позиція принципово відрізняється від психології та фізіології з їхніми методиками досліджень, що виходили із заборони особистого зв'язку та принципу "подвійної сліпоти" [8, р. 156]. Поступово така настанова партиципативності була концептуалізована в культурній антропології на засадах опозиції "етичного – емічного", запропонованої американським лінгвістом К. Л. Пайком. Він виокремив суфікс *-emic* зі слова *phonemic* (тобто те, що стосується фонем).

Б. Маліновський також підкреслював значення фіксації етнографічного матеріалу оптичною технікою, як у той час функціонувала візуальна антропологія. Він брав камеру на польові дослідження, але, як сам зазначив, не одразу почав ставитися уважно до "візуальних ноток" [10, р. 41]. І лише згодом усвідомив їхню важливість для вписування культурних феноменів у соціальний контекст, що стало базовою стратегією функціоналізму.

До появи звукового кіно слова корінного населення ще технічно не могли бути безпосередньо висловлені, а тим паче записані представниками малих традицій. Будь-яке антропологічне знання було висловлюванням та судженням крізь призму письма цивілізованих народів. Навіть у метафорі К. Гірца про необхідність прочитання "манускрипту" [7, р. 10] іншої культури, хоча він записаний у "жестах, малюнках, музичних звуках" [7, р. 45] та інших "формах поведінки", відсутня текстоцентрична орієнтація цього етапу культурної антропології. Вона належала до парадигми текстової культури, а отже, її результати певною мірою були викривлені з таких причин:

- тексти могли бути записані лише західними мовами з їхніми кодами культури;

- сама оптика тексту була найбільш інтенсивною формою диференціації візуальних практик автономії ока.

Отже, культурна антропологія виникла як зміна предмета (культура неєвропейських народів), але не підходу дослідження – неєвропейські народи вивчалися крізь призму записаних європейцями текстів (які розумілися як міф або фольклор) лише з невеличкими доповненнями музеєфікованих шматків матеріальної культури, що мали радше "антикварний інтерес", за висловом Б. Маліновського, а отже, випадали з контексту певної культурної практики. Пафос функціоналізму Б. Маліновського полягав зокрема в тому, щоб розуміти функцію культури на соціальному тлі дій індивіда. Проте текстоцентризм методів дослідження був способом руйнування цілісності вихідного контексту. Логіка виробництва, що споживання тексту обумовлювала й обмежувала специфіку автентичних культур. Подолати західний стиль текстової "муміфікації" та анатомування багато в чому "мертвого тіла" малих культур допомогли технізовані оптичні медіа та візуальна антропологія. Спочатку її розуміли як інструмент поля культурної антропології задля фіксації, а отже, збереження таким чином культур народів, що зникали на очах антропологів, за висловом М. Мід. Однак така інструментальна редукція візуальної антропології стала предметом критики.

Становлення поля візуальної антропології як ліквідності західного текстоцентризму гуманітарного знання. З виникненням відеозапису з'явилася можливість не лише переказувати, як, наприклад, виготовляють горщика, але побачити це на власні очі. Із цього, здавалось би, службового моменту випливає кілька важливих методологічних настанов.

По-перше, за допомогою відео-, а потім й аудіозапису неписьемні народи отримали можливості самі висловлювати свою позицію. Цим умова повнішого залучення носіїв корінних культур отримала нові перспективи здійснення, але не була досягнута остаточно. М. Мід зауважує: слід пам'ятати, що обряд, здійснений для фільмування, уже відрізняється від автентичних умов його проведення. Ритуал передбачає самозамкненість і самодостатність спільноти в цьому священному процесі. Власне ритуал і є процесом вироблення саме такого типу спільноти, і наявність ока іншого, що завжди є "лихим оком" (метафора Ж. Лакана), руйнує цю самозамкненість. Наявність іншого, навіть того, хто просто дивиться або знімає, профанізує ритуал тим, що включає його в іншу ідеальну структуру (як показав Г. Гадамер), перетворюючи на видовище. З огляду на це спостереження не є онтологічно нейтральним, тим паче щодо практик малих традицій.

Усе ж відео- та аудіозаписи дозволяють отримати власний голос та вигляд незахідним культурним традиціям поза парадигмою текстоцентризму. Тим самим відеопродукція здійснює ідею "права голосу". Етнографічні фільми стали оптимальними ресурсами зберігальної антропології.

По-друге, рухома картинка фільмування племенних ритуалів дозволяла мати адекватніше розуміння взаємодії не лише людини і людини в цьому процесі, але й людини та тварини, людини та речі. Власне їхнє позаієрархічне "зібрання разом" (М. Гайдеггер) повертає предмету статус "речі" не в кругообігу товарів, а в більш автентичних формах взаємодії. І хоча першими творцями етнографічних фільмів це сприймалося радше як екзотика чужих культур, проте поетика таких традицій не могла "не впадати в око" покоління глядачів і поступово через це стала самостійним предметом рефлексії дослідників.

По-третє, етнографічні записи дали доступ до культурних феноменів не одному поколінню дослідників, які самі дивилися на них "різними очима", тобто з різних методологічних та теоретичних позицій. Така перспектива уможливила продуктивність наукового вивчення та певним чином дозволяла подолати обмеженість й авторитетність лише одного тлумачення, яке мало привілейований доступ до емпіричних матеріалів польових досліджень і репрезентувала їх уже у текстовому вигляді.

Згодом у процесі накопичення етнографічних фільмів ще більше розкрився класифікаційний потенціал візуальної антропології щодо емпіричного матеріалу. Слід підкреслити, що текстові джерела накопичувалися століттями, перед тим як отримали яесь наукове розуміння, не кажучи вже про власні методологічні стратегії дослідження. Водночас текстоцентризм був непрозорим для високої культури. Також з накопиченням етнографічного матеріалу лише за пару десятиліть стало зрозуміло, що відеофіксація одночасно є процесом вироблення візуальних репрезентацій і способом їхнього аналізу: через відбір та фіксацію образів, їхнє впорядкування в процесі як зйомки, так і перегляду, а також описання й осмислення. Виокремлення та усвідомлення елементів візуального аналізу потребує визначення візуальної та зображальної комунікації як елементу візуальних досліджень. Крім того, технічні показники оптичних медіа вносять свої корективи у фреймування візуального зображення.

Представник візуальної антропології в Швейцарії (Університет Берна) М. Шойбле зауважує, що ця дисципліна стосується, по-перше, сфери "наукового вивчення візуальної маніфестації антропології мистецтва, матеріальної культури та ритуалів", а по-друге, є "рефлексивним та діалогічним – використанням та створенням образів, якими люди представляли та/або представляли себе, використовуючи технологічні носії, такі як кіно та фотографії" [12].

Висновок. Антропологія намагалася сформувати наукове розуміння людини і навіть світу як цілісного феномена (поєднуючи теоретичні узагальнення з опорою на емпіричний матеріал), тоді як культурна антропологія сфокусувалася на вивченні культурної різноманітності. Єдність цієї різноманітності полягала в тому, що будь-яка множинність світів принципово відрізняє їх від уніфікації модерного стилю культури. Візуальна антропологія з'являється як перехрещення полів культурної антропології як академічної дисципліни та сфери застосування технічних оптичних медіа, а отже, постає новим джерелом емпіричного матеріалу.

Інтеграція двох аспектів візуальної антропології (вироблення та вивчення образів) виводить її за дужки класичного стилю позитивістської науки, який визначав споглядальний статус суб'єкта, з одного боку, а з іншого боку, поставив під сумнів монополію оптики тексту. Новоевропейський суб'єкт як фокус обох цих інтенцій претендував на неупередженість своїх результатів пізнання на засадах лише інтелектуальної залученості у процес його вироблення. Подвійна заангажованість перших представників культурної антропології, які були піонерами і візуальної антропології: по-перше, вихідний колоніальний інтерес до культурних практик інших народів; по-друге, розуміння науковцями перспектив зникнення культурних практик інших народів внаслідок зіткнення з індустріальною цивілізацією, – призводила до загострення дидактичного й ілюстративного характеру функціонування зазначеної дисципліни на першому етапі її розвитку,

але так було не завжди. Текстові засади такого наукового дискурсу загалом розглядали як "прозору" основу для дискурсоцентричних методів дослідження культури навіть незахідних народів. Лише виявлення наукового потенціалу аудіовізуального матеріалу відкриває можливості іншої оптики, яка не просто заперечує текстоцентризм у цілому, але дозволяє зрозуміти його місце в системі гуманітарного знання та технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арентд Х. Истоки тоталитаризма / Х. Арентд; пер. с англ. И. Борисовой и др. – М.: ЦентрКом, 1996. – 672 с.
2. Гобсбаум Е. Вступ: винайдення традиції / Е. Гобсбаум // Винайдення традиції; пер. з англ. М. Климчук. – К.: Ніка-Центр, 2005. – С. 12–29.
3. Bernardi, B. Early Ethnography / B. Bernardi // *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology* / Ed. by A. Barnard, J. Spencer. – New York: Routledge, 2002. – P. 12–15.
4. Burke, P. *Popular Culture in Early Modern Europe* / P. Burke. – New York: New York University Press, 1978. – 351 p.
5. Epps, P.; Webster, A.; Woodbury, A. A Holistic Humanities of Speaking: Franz Boas and the Continuing Centrality of Texts [Електронний ресурс] / P. Epps, A. Webster, A. Woodbury. Режим доступу: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/689547>
6. Farnell, B.; Graham, L. Discourse-Centered Methods / B. Farnell; L. Graham // *Handbook of Methods in Cultural Anthropology*. – New York: Rowman & Littlefield, 2015. – P. 391–439.
7. Geertz, C. *The Interpretation of Cultures: Selected Essays* / C. Geertz. – New York: Basic Books, 1973. – 470 p.
8. Greaves, T. Cultural Anthropology / T. Greaves // *A Dictionary of Cultural and Critical Theory* / Ed. by Payne, M., Barbera, J. – Wiley-Blackwell, 2010. – P. 154–157.
9. Kuper, A. Anthropology: Scope of the Discipline [Електронний ресурс] / A. Kuper. *The International Encyclopedia of Anthropology* / Ed. by H. Callan. – Wiley, 2018. Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/328568543_Anthropology_Scope_of_the_Discipline_International_Encyclopedia_of_Anthropology_edited_by_Hilary_Callan_Wiley_2018
10. Malinowski, B. *Coral Gardens and Their Magic* / B. Malinowski. – Bloomington: Indiana University Press, 1965. – 634 p.
11. Mead, M. *Visual Anthropology in a Discipline of Words* / M. Mead // *Principles of Visual Anthropology* / Ed. by Paul Hockings. – The Hague: Mouton, 1975. – P. 3–13.
12. Schäuble, M. *Visual Anthropology* [Електронний ресурс] / M. Schäuble // *The International Encyclopedia of Anthropology*. / Ed. by Hilary Callan. – Ltd. John Wiley & Sons, 2018. Режим доступу: https://www.anthro.unibe.ch/e40416/e96353/e96354/files735749/Visualanthropology2018_ger.pdf

REFERENCES

1. Arendt, H. (1996). *The Origins of Totalitarianism*. Moscow, CentrKom (In Russian).
2. Hobsbawm, E. (2005). Introduction: The Invitation of Tradition. In *The Invitation of Tradition* (pp. 12–29). Kyiv, Nika-Centr (In Ukrainian).
3. Bernardi, B. (2002). Early Ethnography. In *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*, (pp. 12–15). New York, Routledge.
4. Burke, P. (1978). *Popular Culture in Early Modern Europe*. New York, New York University Press.
5. Epps, P.; Webster, A.; Woodbury, A. (2017). A Holistic Humanities of Speaking: Franz Boas and the Continuing Centrality of Texts. Retrieved from <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/689547>
6. Farnell, B.; Graham, L. (2015). Discourse-Centered Methods. In *Handbook of Methods in Cultural Anthropology*, (391–439). New York, Rowman & Littlefield.
7. Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York, Basic Books.
8. Greaves, T. (2010). Cultural Anthropology. In *A Dictionary of Cultural and Critical Theory*. Wiley-Blackwell.
9. Kuper, A. (2018). Anthropology: Scope of the Discipline. In *The International Encyclopedia of Anthropology*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/328568543_Anthropology_Scope_of_the_Discipline_International_Encyclopedia_of_Anthropology_edited_by_Hilary_Callan_Wiley_2018
10. Malinowski, B. (1965). *Coral Gardens and Their Magic*. Bloomington, Indiana University Press.
11. Mead, M. (1975). *Visual Anthropology in a Discipline of Words*. In *Principles of Visual Anthropology*, (3–13). The Hague, Mouton.
12. Schäuble, M. (2018). *Visual Anthropology*. In *The International Encyclopedia of Anthropology*. Ltd. John Wiley & Sons. Retrieved from https://www.anthro.unibe.ch/e40416/e96353/e96354/files735749/Visualanthropology2018_ger.pdf

O. Y. Pavlova, Dr Hab., Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
60, Vladimirska Str., Kyiv, 01033, Ukraine

THE PROBLEM OF FIELD RELATIONSHIP CULTURAL AND VISUAL ANTHROPOLOGY IN THE LOGIC OF THE CRISIS OF TEXT-CENTERED METHODS OF CULTURAL RESEARCH

The article is devoted to the study of the relevance of anthropological issues in the beginning of twentieth century and socio-cultural background of the anthropological sciences. The specificity of the subject and method of anthropology as a science in general focused on the systematization of empirical material which was studied. In this context, the logic of the formation of cultural / social anthropology and its instrumental interest to the video productions of technical media is studied. Anthropology tried to form a scientific understanding of human world as a holistic phenomenon (combining theoretical generalizations based on empirical data), while cultural anthropology focused on the study of cultural diversity. Visual anthropology emerged as a crossing of the fields of cultural anthropology as an academic discipline and the field of application of technical optical media, and thus a new source of empirical material. The gradual accumulation of empirical material in the "field researches" of anthropologists allowed to significantly expand the subject area and optics of anthropological science. And also it allowed visual anthropology to go gradually beyond the instrumental function that was originally intended for it. Meanwhile, the text-centered view of ethnographic material led to the transform of the culture of indigenous peoples into the codes of Western civilization, and hence to its reduction. Any of the various authentic non-Western cultures fundamentally distinguishes them from the unification style of the modern culture. The accumulation of video production by ethnography has allowed not only to preserve the disappearing authentic cultures, but also to develop methods of systematization of visual material, as well as to understand the role of visual anthropology as an autonomous discipline of the humanities. The integration of two aspects of visual anthropology (the production and study of images) casts doubt the classical style of positivist science: in particular, on the one hand the status of the subject as an observer or a spectator, on the other hand, and the monopoly of text optics, on the other.

Key words: anthropology, cultural anthropology, visual anthropology, text-centrism, text-centered view of ethnography, discourse-centered methods of cultural research.

Е. Ю. Павлова, д-р филос. наук, проф.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
ул. Владимирская, 60, г. Киев, 01033, Украина

ПРОБЛЕМА СООТНОШЕНИЯ ПОЛЕЙ КУЛЬТУРНОЙ И ВИЗУАЛЬНОЙ АНТРОПОЛОГИИ В ЛОГИКЕ КРИЗИСА ТЕКСТОЦЕНТРИЧНЫХ МЕТОДОВ ИССЛЕДОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ

Посвящено изучению актуализации антропологических вопросов начала XX в. и социокультурных условий возникновения корпуса антропологических наук. Рассмотрено специфику предмета и метода антропологии как науки в целом, ориентированной на систематизацию эмпирического материала. В этом контексте исследовано логику формирования культурной/социальной антропологии и ее инструментального интереса к визуальной продукции технических медиа. Постепенное накопление эмпирического материала в полевых исследованиях антропологов позволило значительно расширить предметную сферу и оптику антропологической науки и постепенно выйти визуальной антропологии за пределы той инструментальной роли, которая первоначально ей отводилась. Между тем текстоцентричное рассмотрение этнографического материала приводило к переводу культуры коренных народов в коды западной цивилизации, а следовательно, к ее редукции. Накопление видеопродукции этнографией позволило не только сохранить исчезающую аутентичную культуру, но и выработать методы систематизации визуального материала, а также осознать роль визуальной антропологии как автономной дисциплины поля гуманитарных наук, выявить непрозрачность и заангажированность дискурсоцентричных методов исследования культуры.

Ключевые слова: антропология, культурная антропология, визуальная антропология, текстоцентризм, текстоцентричное рассмотрение этнографии, дискурсоцентричные методы исследования культуры.

УДК 74.01.71

О. Д. Рихліцька, канд. філос. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, Україна
o.rykhlitska@ukr.net
ORCID 0000-0002-6603-9915

О. І. Косик, канд. біол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
просп. Глушкова, 2, м. Київ, 03022, Україна
o_kosyk@ukr.net
ORCID 0000-0003-0873-3180

ОРНАМЕНТАЛЬНІ МОТИВИ В СУЧАСНИХ ДИЗАЙН-ПРАКТИКАХ

Проаналізовано сучасні дизайн-практики на основі символіко-орнаментальних мотивів народного мистецтва та їхню актуалізацію в етнокультурних напрямках, що відображають співвідношення традиційних аспектів з інноваційними, символічну трансляцію культурного досвіду в часі та просторі, створення символічно ціннісних образів, посилюючи емоційне середовище та створюючи нові наративи. Звернення до архетипів – це особливий методологічний ракурс, у якому завдяки перетворенню минулого в символ твориться смисл майбутнього, що є актуальним у сучасних українських реаліях, адже переосмислюється вся культурна парадигма та ведеться пошук нових шляхів національної ідентифікації. Особливим колоритом і неймовірною орнаментикою, складною технікою виконання відзначається вишивка, що знайшла своє відображення в символах-кодах соціокультурних практик, занурюючи у глибини традиційних норм і цінностей, що спонукають відчувати, засвоювати, зберігати та передавати.

У сучасному вітчизняному дискурсі дизайн-практики мисляться як такі, що мають на меті перетворювати культурне середовище в цілісності культурних і природних компонентів та є підґрунтям у формуванні уявлення про світ та побудові гармонійних взаємовідносин зі світом. А використання символів-оберегів і певного емоційного колориту є особливим процесом самоідентифікації особистості та фундаментом для відродження національної культури і духовних цінностей, бачення власного місця у глобальному культурно-мистецькому просторі, що в українській дизайнській практиці втілюється у становлення нового перспективного напрямку.

Ключові слова: символ, орнамент, дизайн, дизайн-практика, етнодизайн, народне мистецтво, графічний дизайн, ландшафтний дизайн, національна ідентифікація.

Постановка проблеми. Актуальність зумовлена об'єктивною потребою в осмисленні національних символів та їхньої сучасної актуалізації в аспекті дизайн-практик. Символи як основа буття народу відображають

етнонаціональні аспекти культури, це можливість відшукати себе на рівні співвідношення зі своїм народом, своєю нацією, традиціями. Особливо – в орнаментальності народного мистецтва, що є джерельною базою